M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi
44 (2013/1), 39-66

Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz

Dr. Aydın TEMİZER*

Öz: Kur'ân'ın ilk muhataplarının edebiyatında, *sahip, ıslah/terbiye eden, efendi/hükümdar, tanrı vb.* manaları taşıyan *Rab* kelimesi, aynı anlamlara paralel surette Kur'ân'da da kullanılmıştır. Bu kavramla -Hz. Yusuf ve Hz. Musa (a.s.) ümmetlerinin inançlarını anlatma amacıyla başka varlıklar kısmen adlandırılmış olsa da- çoğunlukla Yüce Allah kastedilmiştir. Geçtiği ayetlerde hemen hepsiyle muzâf (tamlanan) şeklinde yer alan *Rab* kavramı, bir kaç istisnayla izâfetsiz olarak da zikredilmiştir. Kur'ânî terminolojide *Rab* kavramının semantik alanına, *yaratıcı (Hâlık), doğruyu gösteren (Hâdî), rızkın gerçek kaynağı (Râzık),* bunları yapmaya *gücü yeten (Kâdir),* mantıksal zorunlulukla kulluk edilmeye gerçek hak sahibi *(Ma'bud)* ve benzeri manalar katılmış; böylelikle söz konusu kavramın anlam yelpazesi genişlemiştir. Bu şekilde semantik sahası genişleyen *Rab* kavramı, İlâhî hüviyete bürünen anlam örüntüsüyle, Allah için Lafzatullah'tan (الله) sonra ikinci sırada kullanılan bir özel isim (alem) kimliğini kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Rab, Kavram, Semantik, Esmâ-i Hüsnâ, Rubûbiyyet, Terbiye.

Semantic Analysis of the Concept of "Rab" in the Qur'an

Abstract: The term of *"Rab"* which means *owner, reformer/educator, master/ruler, deity* in literature of early collocutors of Qur'an has been used by Qur'an in parallel meanings. This term often means *"Allah"*. But other assests were also named with this term in order to explain the communities of Prophet Joseph and Prophet Moses regarding their bliefs. In the verses where the concepts of *"Rab"* mentioned in -almost all of them- it exists as a noun phrase, a few exceptions are mentioned in the separate form. The semantic field of the term of *"Rab"* in the Qur'anic terminology also means, *creator, indicator of the truth, the true source of sustenance, omnipotence, necessarily the rightful being to be served.* In this way the meaning of the concept of *"Rab"* expanded. Thus the concept of *"Rab"* (Lord) comes second in importance after the word *"Allah"*.

Keywords: Qur'an, Rab, Concept, Semantic, Asma al Husna, Rububiyat, Nurture.

I. Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen belli başlı kavramları bilimsel ölçülerle inceleyip bir takım sonuçlara ulaşma (kavram çalışması), *Konulu Tefsir Metodunun* önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kur'ân'da yer alan bir kavram, dilin elverdiği ölçüde farklı anlamları içerebildiği gibi kullanım üslubuyla semantik alanına dahil edilen başka manaları da taşıyabilmektedir. Bu sebepten, geçtiği bütün ayetleri göz önüne alarak Kur'ân terminolojisinde hangi anlamlara geldiğini tespit etmek ve bu doğrultuda semantik çerçevesini belirlemek ilgili kavrama bütüncül bir bakışı

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

temin etmesi bakımından oldukça önemlidir.[1]

Kur'ân'da, ulûhiyyeti belirtmek için *Allah* lafzından sonra en çok kullanılan *Rab* (رَبّ) kavramına yukarıda vurgulanan perspektiften bakılacak olursa taşıdığı önem görülecektir.[2] Her ne kadar bu kavrama bazı çalışmalarda yer verilse de[3] o, gerek takdim usulü açısından, gerekse anlatım kapsamının daha da geliştirilmesi bakımından makale boyutunda yeniden ele alınmalıdır. Buradan hareketle bu makalede şu soruların cevabı elde edilmeye çalışılacaktır: Kur'ân terminolojisinde *Rab* kavramının semantik çerçevesi nedir? İslami terminolojide *Esmâ-i Hüsnâ*[4] içinde mütalaa edilen ve *er-Rab* (الرب) şeklinde harf-i tarifli olarak yer alan söz konusu kavram neden bu formuyla Kur'ân'da yer almamıştır? Buna karşın Kur'ân'da yer alan formuyla (çoğunlukla isim tamlaması) temel bir amaç hedeflendiyse bu amaç nedir? Söz konusu kavramın çoğunlukla Mekke dönemine ait ayet ve surelerde yer alması ve hatta bu dönemin ilk safhalarında *Allah* (الله) lafzından daha çok geçmesinin sebepleri neler olabilir? Bu kavram, Hz. Peygamber tarafından *er-Rab* (الرب) şeklinde *Esmâ-i Hüsnâ* içinde sayılmış mıdır, yoksa ilgili hadisleri nakleden râviler tarafından mı *Esmâ-i Hüsnâ*'ya dahil edilmiştir?

II. Sözlük Anlamı

Arapçada, *sahip oldu*, *ıslah etti*, *efendi/lider oldu*, *yetiştirdi* ve *topladı* anlamlarına[5] gelen *"rabbe"* (رَبَّ) fiilinin masdarı olan *"Rabb(ün)"* (رَبٌّ) kelimesi; ism-i fâil anlamında kullanılır. *"Adl"* (عَدْل) masdarı, ism-i fâil kipi *"âdil"* (عَادِل) anlamında kullanıldığı gibi *"Rab"* (رَبّ) masdarı da ism-i fâil kipi *"râbb"* (رَابّ) anlamında kullanılabilir. Arapçada, *masdardan menkul* şeklinde adlandırabileceğimiz bu kullanım, mübalağa amacıyla yapılır. Bu mübalağa, fiil-fâil arasındaki isnâd ilişkisinin kuvvetini ve fâilin, fiili en güzel şekilde

---

1 Bk. Çelik, Ömer, "Kur'ân-ı Kerîm'de Nur Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16-17, 1998-1999, s. 123.

2 Kur'ân'da *Allah* kelimesi 2689 defa yer alırken, (Wilson, R. D., "The Use Of The Terms "Allah" And "Rab" In The Koran", *The Muslim World*, X/2, s. 179) *Rab* kelimesi çeşitli türevleriyle birlikte toplam 971 kez zikredilmektedir. (Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1982, s. 285-299)

3 Çiçek, Yakup - Yıldız, Fahrettin, *Hamd-Rab*, İstanbul 1986, s. 48; Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 89; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya), İstanbul 1983, s. 35.

4 Bu kavramla ilgili ayetler için bk. el-A'râf, 7/180; el-İsrâ, 17/110; Tâhâ, 20/8; el-Haşr, 59/24.

5 Bk. Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Beyrut 2002, s. 336; İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, (thk. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 2003, I, 466-469; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (thk. Mektebü tahkîki't-türâs), Beyrut 1987, s. 111-112.

gerçekleştirdiğini belirtir.[6] Netice itibariyle *"Rab"* (رَبّ) kelimesi sözlükte, *sahip* (مَالِك-صَاحِب)[7], *ıslah eden* (مُصْلِح)[8], *efendi* (سَيِّد)[9], *yetiştiren* (مُرَبِّي)[10] ve *toplayan* (جَامِع)[11] manalarına gelmektedir.

Rab kelimesinin yukarıda zikrettiğimiz anlamlarına dair örnekler verecek olursak; söz konusu kelime, (هو رَبُّ الدابَّةِ ورَبُّ الدارِ) *"O, hayvanın ve evin sahibidir."* kullanımında *sahip*[12] anlamını taşırken; fiil olarak yer aldığı şu cümlelerde; (رَبَّ الرَّجُلُ الشَّيءَ) *"Adam bu şeyi ıslah etti."* (لِأَنْ يَرُبَّنِي رَجُلٌ مِنْ قُرَيْش أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَرُبَّنِي رَجُلٌ مِنْ هَوَازِن) *"Kureyşli bir adamın bana efendi olması, Hevâzinli bir adamın efendi olmasından daha hoş gelir."*[13], (رَبَّ ولَدَه والصَّبِيَّ) *"Bebeği ile birlikte çocuğunu yetiştirdi."*, (السَّحَابُ يَرُبُّ المَطَر) *"Bulutlar yağmur topluyor."* sırasıyla *ıslah etti*, *efendi oldu*, *terbiye etti* ve *topladı* anlamlarını içermektedir.[14]

Rab kelimesi, yukarıda naklettiğimiz *sahip*, *ıslah eden*, *efendi* ve *yetiştiren* şeklindeki sözlük anlamlarını karşılayan (مَالِك), (مُصْلِح), (سَيِّد) ve (مُرَبِّي) kelimeleri yerine kullanılabilirken; bu sözcükler *Rab* sözcüğü yerine kullanılamazlar. Bu da *Rab* kavramının semantik alanının diğerlerine göre daha kapsamlı olduğunun bir göstergesidir.[15]

III. Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı

İlâhî Kelâm'ın nâzil olduğu dönemde Araplar tarafından gerek herhangi bir isme muzâf yapılarak, gerekse (ال)'lı formuyla (الرَّب) biçiminde kullanılan *Rab*

---

6 Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Riyad 1998, I, 114; Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-meânî*, (tsh. Ali Abdülbârî Atıyye), Beyrut 2005, I, 80; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 1979, I, 63.

7 Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-lüga*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Kahire ts., XV, 176; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 466.

8 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, XV, 177; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 467.

9 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, XV, 176; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 466.

10 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 466.

11 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, XV, 177; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 469.

12 Söz konusu kelime, (اللهُمَّ رَبَّ هذه الدعوةِ...) *"Ey bu çağrının sahibi olan Allahım!.."* hadisinde de sahip anlamında kullanılmıştır. (Hadis için bk. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, (dzn. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dimaşk 1990, I, 222)

13 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 336; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 113-114; İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Tahir Ahmed Zavi), Kahire 1963, II, 180.

14 (رَبَّ) Kelimesinin semantik alanına giren başka anlamlar için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 468-470.

15 Değerlendirme ve örnek için bk. Ebû Hilâl el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Furûk fi'l-luga*, (thk. Lecnetü ihyâi't-türâsi'l-Arabî), 5. bs. Beyrut 1983, s. 180-181.

(رَبّ) kelimesi,[16] Kur'ân'da bütünüyle -üç ayet müstesna olmak üzere-[17] isim veya zamire muzâf kılınarak zikredilmiştir. Toplam sayısı 964'e varan bu kullanımlardan 884'ü değişik kiplerde zamirlere[18], 80 tanesi çeşitli isimlere izâfe edilerek yer almıştır.[19] Müfred sîga/tekil kip olan bu kullanımlara ilaveten 4 kullanım cemi sîga/çoğul kip suretinde görülmektedir.[20] *Rab* (رَبّ) kelimesinin Kur'ân'da fiil formu bulunmamakla birlikte; kendisine, gerek lâfız yapısı gerekse anlam bakımından oldukça yakın bulunan (رَبَّى) fiili (masdarı (تربية) *terbiye*) iki ayette geçmektedir.[21]

Bu bağlamda şu husus dikkat çekmektedir: Kur'ân, *Rab* (رَبّ) kelimesine izâfetle, sıfat tamlamasıyla ve müstakil olarak yer verirken, (ال)'la marife yaparak *er-Rab* (الرَّبُّ) şeklinde yer vermemiştir. Ancak (ال)'lı formuyla Yüce Allah'ın isimleri arasında bulunan,[22] hatta bu isimler içerisinde *kul* (عَبْد)'una en yakın olan (الرَّبُّ) ismi, *Esmâ-i Hüsnâ*'dan sayılır[23] ve Hz. Peygamber'den bu konuda nakledilen rivayetlerin bazısında zikredilir.[24]

---

16 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 336; Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Ali en-Neccâr), Beyrut ts., III, 29; Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî, *Keşşâfu istılâhâti'l-fünûn*, (thk. Lütfi Abdülbedi, trc. Abdünnaîm Muhammed Hasaneyn), Kahire 1972, III, 4.

17 el-En'âm, 6/164; Sebe', 34/15; Yâsîn, 36/58.

18 Değişik kiplerde zamirlere muzâf olarak yer alanlar şu şekildedir: 242 kere (رَبّك) *"senin Rabbin"*, 151 yerde (رَبّكُم ـ رَبّكُما) *"sizin Rabbiniz"*, 125 defa (رَبّهم) *"onların Rabbi"*, 111 kere (رَبّنَا) *"bizim Rabbimiz"*, 100 yerde (رَبّي) *"benim Rabbim"*, 85 yerde (رَبّهَا ـ رَبّه) *"onun Rabbi"*, 67 yerde mahzûf nefs-i mütekellim yâ'sına muzâf olarak (رَبّ) *"Rabbim"* ve 3 yerde (رَبّهُمَا) *"o ikisinin Rabbi"*.

19 Değişik isimlere muzâf kılınarak kullanılanlar şöyledir: 42 yerde (رَبّ الْعَالَمِين) *"âlemlerin Rabbi"*, 11 yerde (رَبّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) *"göklerin ve yerin Rabbi"*, 5 yerde (رَبُّ الْعَرْشِ) *"arşın Rabbi"*, 3 yerde (رَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ) *"önceki atalarınızın Rabbi"*, 3 yerde (رَبّ مُوسَى وَهَارُونَ) *"Musa ve Harun'un Rabbi"*, 2 yerde (رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ) *"doğu ve batının Rabbi"*, 2 yerde (رَبّ السَّمَوَاتِ) *"yedi kat göğün Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ الْأَرْضِ) *"yerin Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ النَّاس) *"insanların Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ الفَلَق) *"sabahın Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ هَذَا الْبَيْتِ) *"Kâ'be'nin Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ) *"doğu ve batıların Rabbi"*, 1 yerde (رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ) *"iki doğunun Rabbi"*, 1 yerde (رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ) *"iki batının Rabbi"*, 1 yerde (رَبُّ الشِّعْرَى) *"Şi'râ yıldızının Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ الْعِزَّة) *"izzetin Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ الْمَشَارِقِ) *"doğuların Rabbi"*, 1 yerde (رَبّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ) *"Mekke'nin Rabbi"* ve 1 yerde (رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ) *"her şeyin Rabbi."*

20 *"Rab"* kelimesi (أَرْبَاب) *"erbâb"* şeklinde çoğul olarak, Âl-i İmrân, 3/64, 80, et-Tevbe, 9/31 ve Yusuf, 12/39 ayetlerinde geçmektedir.

21 el-İsrâ, 17/24; eş-Şuarâ, 26/18.

22 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3.

23 Nablusî, Muhammed Râtib, *Mevsûâtu esmâillahi'l-husnâ*, Dimaşk 2002, III, 1591.

24 İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Kahire 1975, II, 1269; Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisaburi, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed), Beyrut 2000, I, 23; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Meclisü Dâireti'l-Maârif), 1. bs. Haydarâbâd 1936, X, 27-28. Ancak *er-Rab* ismi, söz konusu rivayetlerden, içinde isimler zikredilen ve en sahih kabul edilen rivayette yer almamaktadır. (Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu'l-kebîr=Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Beşşâr Avvel Ma'ruf), 2. bs. Beyrut 1998, V, 486) Bu da âlimlerin ilgili hadislerde idrâc olduğu

Kur'ân'ın *Rab* kelimesini (ال)'lı formla kullanmamasına dair şöyle bir gerekçeden söz edilebilir: Mekke döneminin ilk evrelerinde *Rab* kelimesinin kavramsal çerçevesi İslam tarafından öngörülen mahiyette değildi. İlk muhataplar bu kelimeyi başka varlıklar, hatta Allah'a ortak koştukları putlar için de kullanıyorlardı. Kavramsal çerçevesi istenilen belirginlikte olmayan bir kelime için bilinirlik ifade eden bir form kullanmak, karşılığı zihinlerde tam oturmamış bir mefhumu ifade anlamına gelirdi. Bu sebeple *er-Rab* (الرَّبُّ) formu, -ileride değinileceği üzere- Kur'ân tarafından hedeflenen kavramsal çerçevesi belirginleştikten sonra, Hz. Peygamber'in sözlerinde de kullanıldığı şekliyle,[25] İslami terminolojide yerini almış ve Allah Teâlâ'nın isimleri içerisinde zikredilmiştir.

Bununla birlikte, *kavramsal çerçevesi belirginleştikten sonra Kur'ân'da kullanılamaz mıydı?* şeklinde bir soru yöneltilirse; bu sorunun cevabı, Kur'ân'ın üslup birlikteliği gözetmesinde aranabileceği gibi; *Rab* kelimesinin kavramsal çerçevesiyle ilgili ilk Mekke dönemi cahiliye anlayışındaki söz konusu problemin, İslam tebliği boyunca devam etmesinde ve aynı anlayışın Medine devri muhataplarında da (ehl-i kitap) kendine özgü haliyle[26] mevcudiyetinde aranabilir.

Netice itibariyle, cahiliye Araplarının *kral* anlamında kullandıkları[27] *er-Rab* (الرَّبُّ) kelimesi, İslami terminolojide sadece Yüce Allah için kullanılabilen ve O'nun isimleri arasında yer alan bir kavram olmaktadır.[28] Bu doğrultuda Cevherî (ö. 400/1009) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler, *er-Rab* formunun Yüce Allah'tan başkası için kullanımını, dil bakımından değil, din açısından doğru bulmazlar.[29]

---

görüşü doğrultusunda *er-Rab* isminin müdrec (raviler tarafından ilave edilmiş) olma ihtimalini doğurmaktadır. (Rivayetlerin değerlendirilmesi ve geniş bilgi için bk. Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Esnâ fî şerhi esmâillahi'l-hüsnâ ve sıfâtihî*, Bingazi 2001, s. 80-96; Ebu Süneyne, Talib Mahmud, *Esmâullahi'l-hüsnâ ve eseruhâ fi sülûki'l-insan*, Dimaşk 2005, s. 87-98)

25 Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen=Sünenu Ebî Davud*, (thk. Muhammed Avvâme), Cidde 1998, II, 9, 290.

26 Ehl-i kitabın *Rab* algısındaki problem, et-Tevbe 9/31 ayetinde anlatıldığı üzere haham ve rahiplerin, Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal kabul etmeleri ve ehl-i kitabın da onları bu hususta yetkin *Rab* olarak görmeleri; Ayrıca Hz. İsa'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğunu iddia ederek ona *Rablik* izafe etmeleridir. (İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1997, IV, 134-135; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (trc. Muhammed Han Kayani vdğr.), İstanbul 1986, II, 209)

27 Örneğin Hâris b. Hılliza'nın (ö. 570 m.) şiirindeki kullanım için bk. Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye=es-Sıhâh fi'l-luga*, (thk. Ahmed Abdülgafur Attar), Beyrut 1990, I, 130; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 465.

28 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 337.

29 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 80.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *Rab* kelimesinin oldukça fazla sayıda zikredilmesi (971 defa)[30] onu, *ulûhiyyeti* belirtmek için *Lafzatullah*'tan sonra en çok kullanılan[31] isim yapmıştır. Bu kullanım, *Rab* kelimesinin Kur'ânî terminolojideki önemini göstermekle beraber, hedeflenen bir gayeye de işaret etmektedir. O gaye, söz konusu kelimenin kullanım alanının, yani kavramsal çerçevesinin bizzat Kur'ân tarafından belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Kur'ân'da geçen *Rab* kelimelerinin hemen hepsiyle *Allah* (الله)[32] kastedilmiş, ancak istisna olarak[33] başka varlıklar da adlandırılmıştır.

A. Allah Teâlâ

Kur'ân'ın ilk muhâtapları, *Rab* (رَبّ) kelimesini sözlük manası çerçevesinde (*sahip, efendi* vb.) kullandıkları gibi, tanrı anlamında da, hem hayatlarında belli-belirsiz yer verdikleri[34] Allah için hem de O'na ortak koştukları putları için[35] kullanıyorlardı.[36] Ancak onların düşüncesindeki *Rab* kavramı, öncelikle putlarını ifade ediyordu. Tevhid prensibini kökleştirmeyi amaçlayan Kur'ân, (قُلْ أَغَيْرَ اللهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ… *"De ki: Allah her şeyin Rabbi iken, ben O'ndan başka bir Rab mı ararım..?"*[37] ayetinde de belirtildiği üzere; *Rab* kelimesi hakkında doğru olmayan bu ortak kullanımı düzeltmeyi, söz konusu kelimenin mutlak anlamda sadece Yüce Allah için kullanılabileceği gerçeğini ortaya koymayı hedeflemiştir.[38] Bu durum, söz konusu kelimenin Kur'ânî terminolojideki yeri açısından oldukça önemlidir. *Rab* kelimelerinin büyük kısmının (yaklaşık 806 defa) inanç konularının ağırlık kazandığı Mekkî ayetlerde yer alması; muâmelat mevzularının

---

30 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 285-299.

31 Topaloğlu, Bekir, "Rab", *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* İstanbul 2007, XXXIV, 372.

32 *Allah İsmi/Lafzatullah* (الله), ulvî olsun süflî olsun gerçek hüviyetleriyle bütün mahlûkâtı kuşatan Yüce Varlığın Zât'ı için kullanılan özel addır (alem). Allah'ın diğer bütün isimleri (Esmâ-i Hüsnâ) istisnasız olarak *Lafzatullah*'a nisbet edilip onu nitelerler. (Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 100) Diğer bir anlatımla *Lafzatullah*, Yüce Allah'ın diğer bütün sıfatlarıyla/isimleriyle nitelenirken, kendisi nitelemez. Allah'ın bütün sıfatlarına dair filler, *Lafzatullah*'a isnâd edilerek (رحم الله فلانا) kullanılabileceği gibi, izâfet yapılarak da (ربوبية الله) kullanılabilir. (Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Hakîm=Tefsîrü'l-Menâr*, Kahire 1954, I, 45) Bu gerçekten hareketle *Lafzatullah*, Cenâb-ı Hakk'ın pek çok sıfatlarına delâlet eden *Rab* ismini kapsamaktadır. (Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3) Diğer taraftan bazı İslam düşünürleri, *Rab* isminin *Lafzatullah*'tan sonra en büyük isim olduğunu söylerler ve bunu, el-Bakara 286, Âl-i İmrân 191-194 vb. ayetlerde olduğu gibi, *Rab* isminin dualarda çok kullanılmasına dayandırırlar. (Nablusî, *Mevsûâtu esmâillahi'l-husnâ*, III, 1604)

33 Bu istisnalar; Âl-i İmrân, 3/64, 80, et-Tevbe, 9/31, Yusuf, 12/39, 41, 42, 50. ve en-Nâziât, 79/24. ayetlerinde geçer.

34 Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 91.

35 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 466.

36 Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 187.

37 el-En'âm, 6/164.

38 Atay, Hüseyin, *Kur'ân'da İman Esasları*, Ankara 1998, s. 46.

yoğunlukta bulunduğu Medenî ayetlerde daha az oranda geçmesi (yaklaşık 165 defa) bu hedefi açıklayıcı bir argümandır.[39] Hatta Mekke döneminin ilk yıllarında inen ayetlerde (risâletin ilk 6 yılı), Allah'ın doğrudan Zatına delalet eden *Lafzatullah*'tan ziyade *Rab* kelimesinin yer alması[40] söz konusu tespiti desteklemektedir.

Burada, Mekke döneminin ilk evrelerinde inen ayetlerde *Allah* lafzından çok *Rab* kelimesinin geçmesi nedendir? Başka bir ifadeyle neden *Rab* kelimesi daha çok tercih edilmiştir? şeklinde bir soruyla karşılaşılabilir. Bu soruya, "Mekke dönemi cahiliye anlayışında *Rab* kelimesi *Allah* lafzından daha belirgin ve çok kabul görmüş bir kavramdı", cevabıyla karşılık verilebilir. Başka bir anlatımla, *Allah* lafzı cahiliye anlayışında -her ne kadar Hz. İbrahim'in (a.s.) dininin etkileriyle bilinse de- karşılığı tam belirgin olmayan[41] bir kavramken, *Rab* kavramı söz konusu anlayışta nisbeten daha bilinir ve etkin bir konumda bulunuyordu. İhlâs suresi ve sebeb-i nüzulü bu hususa ışık tutar. Rivayet edildiğine göre Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'e (s.a.s.) *"Rabbinin özelliklerini bize bildir."* dedikleri zaman, *"De ki: O Allah'dır, bir tektir."*[42] cevabını içeren İhlâs suresi indirilmiştir.[43] Öyle anlaşılıyor ki, *Rab* kelimesinin anlamı soruyu yöneltenlerin zihninde oldukça belirgindir. Diğer yandan surenin içerdiği cevap sadece *Allah* lafzıyla sınırlı kalmamakta, O'nun bir oluşu ve benzeri özellikleri de vurgulanmaktadır.

Yukarı paragrafta geçen sorunun cevabı ayrıca, "*Rab* lafzının Kur'ân tarafından muzâf yapılarak kullanılması *Allah* lafzı için mümkün değildir", tespitinde de aranabilir. Bu tespitin açıklaması aşağıda "*İsimlere İzâfeti*" başlığı altında yapılacaktır.

Kur'ân'ın *Rab* kavramı için hedeflediği gaye, onu tebliğ ve tebyîn eden Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sözlerinde de görülmektedir. Ebû Hureyre'den rivayet edilen, (لايَقُل المَمْلوك لسَيّده ربّي) *"Köle efendisine/sahibine "Rabbim" demesin."* hadisinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber, kölenin sahibine *Rabbim* (رَبّي) diye hitap etmesini yasaklamıştır. Allah Elçisi, *Rubûbiyyette* Yüce Yaratıcı'ya ortak koşma manasına gelebileceğinden ve hoş karşılamadığından dolayı böyle

---

39 Buradan *Rab* kelimesi için Kur'ân tarafından hedeflenen kavramsal çerçevenin büyük oranda Mekkî ayetlerde oluştuğu sonucunu çıkarabiliriz.

40 Bk. William Muir, Sir, *The Coran=its composition and teaching and the testimony it bears to the holy scriptures*, London 1878, s. 43-47; Wilson, R. D. The Use Of The Terms "Allah" And "Rab" In The Koran, *The Muslim World*, X/2, s. 179, 180.

41 Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 91.

42 el-İhlâs, 112/1.

43 Rivayetler hk. bk. Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbu'n-nüzûl*, (thk. Mustafa Dîb el-Bugâ), Beyrût 1988, s. 378, 380; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Esbâbu'n-nüzûl*, Beyrût ts., s. 358, 361.

denilmesini doğru bulmamıştır.[44] Netice itibariyle o, tebliğcisi olduğu Kur'ân tarafından *Rab* kavramı için belirlenen hedefe paralel bir yasak koymuştur.

Hedeflediği kavramsal çerçeve doğrultusunda Yüce Allah'ı *Mutlak Rab* olarak adlandıran Kur'ân, bunu neredeyse tamamen *izâfet tamlamasıyla* yaparken, sadece üç ayetinde *izâfetsiz* yapmıştır. Net bir surette görülebilmesi için söz konusu kullanımlar alt başlıklar halinde aşağıda ele alınacaktır.

1. Zamirlere Muzâf Yapılması

Kur'ân, *Rab* kelimesini ilk inen vahiylerden[45] itibaren İlâhî mesaja muhatap bulunan insana (ve cinlere)[46] ait zamirlere izâfe ederek zikretmiştir. Çoğunlukta olan bu kullanım; (رَبِّي) *"benim Rabbim"*, mahzûf nefs-i mütekellim *yâ*'sına muzâf olarak (رَبِّ) *"Rabbim"*,[47] (رَبَّكَ) *"senin Rabbin"*, (رَبُّكُم_رَبُّكُما) *"sizin Rabbiniz"*, (رَبُّنَا) *"bizim Rabbimiz"*, (رَبُّهُمْ) *"onların Rabbi"*, (رَبُّه_ رَبُّهَا) *"onun Rabbi"* ve (رَبُّهُمَا) *"o ikisinin Rabbi"* şekillerinde yer almıştır.

Bu formlardan bir-ikisi şu örnek ayetlerde ortaya çıkar: (...وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ...) *"...Allah hem bizim Rabbimiz, hem de sizin Rabbiniz olduğu halde..."*[48], (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ) *"O'ndan başka ilah yoktur. Hayat veren ve hayatı alıp öldüren de O'dur. Sizin ve daha önce gelmiş geçmiş atalarınızın da Rabbidir."*[49]

Rab kelimesinin, İlâhî mesajın muhatabına nisbet edilerek bu kadar çok kullanımı, söz konusu kelimenin, İlâhî Kelâm'ın amacı doğrultusunda kavramsal çerçeveye oturmasında temel rolü üstlenmiştir denilebilir.

Kur'ân'daki *Rab* kelimelerinin muhataba ait zamirlere muzâf kılınmasında üslup açısından şöyle bir fayda düşünülebilir: Muhatap kendisini ilgilendiren ve benliğiyle alakalı bulunan şeylere ilgi duyar. Bu sebeple kendisiyle doğrudan alakalı ifadeler onun üzerinde daha etkili olur. Örneğin, *"Ey insanlar Rabbinize kulluk edin"*[50] ifadesi ile *"Ey insanlar Allah'a kulluk edin"* ifadesi muhatap üzerindeki etki bakımından farklıdır. İlk ifadede, muhatap kendisini ilgili göreceği için, söze kulak vermesi ve gereğince davranması ikincisine göre daha çok ihtimallidir. Aynı şekilde *"Hayır! Sandığı gibi değil! Şüphesiz Rabbi onu*

---

44 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 179; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 466; Çiçek, *Hamd-Rab*, s. 66.

45 el-Alak, 96/1; el-Müddessir, 74/3, 7; el-Müzzemmil, 73/8; el-Kalem, 68/2, 7.

46 Örneğin er-Rahmân suresi, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, ve 77. ayetlerde (...رَبِّكُما)...*Siz (insanlar ve cinler)in Rabbi...* şeklinde geçtiği üzere, cinler de söz konusu muhataplar içinde mütalaa edilmelidir.

47 Aslı (يَا رَبِّي) olan (رَبِّ) kelimesi, nidâ edatı hazfedilmiş ve mahzûf mütekellim yâ'sına muzâf münâdâdır.

48 el-Bakara, 2/139.

49 ed-Duhân, 44/8.

50 el-Bakara, 2/21.

görüyordu."[51] ifadesinde de *Rab* lafzının *"o"* zamirine izafe edilmesi, söz konusu zamirin mercii olan zalim muhatap üzerinde daha çok etki uyandıracaktır.[52] Ayrıca bu kullanım -daha önce temas edilen- "*Rab* kelimesinin harf-i tarifli formuyla *er-Rab* şeklinde Kur'ân tarafından kullanılmamış olmasının" gerekçelerinden bir diğeri tarzında değerlendirilebilir.

2. İsimlere Muzâf Yapılması

Kur'ân, Rab kelimesini, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir varlığın sahip çıkamayacağı çok büyük varlıklara ve muhatap toplum tarafından önem atfedilen isimlere muzâf yaparak da zikretmiştir. (رَبِّ الْعَالَمِين) *"âlemlerin Rabbi"*, (رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) *"göklerin ve yerin Rabbi"*, (رَبُّ الْعَرْشِ) *"arşın Rabbi"*, (رَبِّ الفَلَقِ) *"sabahın Rabbi"*, (رَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ) *"doğuların ve batıların Rabbi"*, (رَبُّ الشِّعْرَى) *"Şi'râ yıldızının Rabbi"*, (رَبِّ الْعِزَّةِ) *"izzetin Rabbi"*, (رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ) *"her şeyin Rabbi"*, (رَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ) *"önceki atalarınızın Rabbi"*, (رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ) *"Musa ve Harun'un Rabbi"*, (رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ) *"Kâ'be'nin Rabbi"*, (رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ) *"Mekke'nin Rabbi"* gibi yapılarda ortaya çıkan bu kullanım, *Rab* kelimesi adına önceden ifade edilen kavramsal çerçevenin belirginleştirilip kuvvetlendirilmesi adına ikinci önemli role sahiptir.

(رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ) *"O, hem göklerin, yerin ve ikisi arasındaki bütün varlıkların, hem de Güneş'in bütün doğuş yerlerinin Rabbidir."*[53], (فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) *"Demek ki bütün hamdler, övgüler göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*[54] ayetlerinde *Rab*'in izâfe edildiği kavramlar muhatabın hiçbir zaman sahip çıkamayacağı varlıklardır. Aynı şekilde (وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى) *"Müşriklerin taptığı Şi'râ yıldızının Rabbi de O'dur."*[55], (رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ) *"Musa ve Harun'un Rabbi"* [56], (فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ) *"Öyleyse Kâ'be'nin Rabbine kulluk edin."*[57] ve (إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ) *"Bana Mekke'nin Rabbine kulluk etmem emredildi"*[58] ayetlerinde *Rab* kavramının izafe edildiği şeyler muhatap tarafından önemsenen niteliktedir. Böyle bir kullanım üslubu, muhatabın ilgisini daha çok çekecek ve vurgulanan mesaja vereceği önemi artıracaktır, denilebilir.

Bu bağlamda, *Rab* kelimesinin muzâf formunda kullanılmasının şöyle bir

---

51 el-İnşikâk, 84/15.
52 Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 97.
53 es-Sâffât, 37/5.
54 el-Câsiye, 45/36.
55 en-Necm, 53/49.
56 el-A'râf, 7/122, eş-Şuarâ, 26/48.
57 el-Kureyş, 106/3.
58 en-Neml, 27/91.

gerekçesinden söz edilebilir: Tevhid ilkesi gereğince Yüce Allah'ın icraat ve özelliklerini tanıtmak bazı olgulara izâfe edilmeyi zorunlu kılar. Halbuki *Allah* lafzı, son derece belirgin ve mutlak olduğundan gerek anlam gerekse dil bakımından bu kullanım için müsait değildir, yani muzâf olamaz.[59] Diğer bir anlatımla, (...رَبِّ الْعَالَمِينَ) "*...âlemlerin Rabbi*"[60], (رَبُّ الْأَرْضِ) "*yerin Rabbi*"[61], (...رَبُّ الشِّعْرَى) "*Müşriklerin taptığı Şi'râ yıldızının Rabbi...*"[62] gibi anlatımlarda (رَبّ...) kelimesinin yerine (الله) kelimesini koyamayız. Dolayısıyla böyle betimlemelerde, Yüce Allah'ı anlatabilecek *Lafzatullah* (الله)'a en yakın olan isim muzâf yapılmalıdır. O isim de *Rab* (رَبّ) kelimesidir.[63] Daha önce temasta bulunduğumuz gibi, Kur'ân'ın, özellikle ilk Mekke dönemlerinde, *Allah* lafzı yerine *Rab* lafzını kullanmasının temelinde yatan sebeplerden biri bu olabilir.

Rab kelimesinin, zamirlere muzâf yapılarak kullanımı, muhataba (insana ve cinlere) malikiyeti/sahipliği belirtirken; muhatap dışındaki varlıkların isimlerine izâfe edilerek kullanımı, anlam çerçevesini genişletmekte, muhatabın algı alanına giren ve girmeyen bütün varlıklara malikiyeti ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında *Rab*, muhatabın iç âleminden (enfüsten) dış âlemine (âfâka) doğru bir anlam genişlemesine uğramakta; (رَبِّكَ) "*...Rabbin(in)...*"[64] ifadesinden başlayarak, neticede (...رَبِّ الْعَالَمِينَ) "*...âlemlerin Rabbi*" ne,[65] hatta (...رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ...) "*...bütün her şeyin Rabbi...*"[66] ayetinde ifade edildiği üzere, mutlak anlamda sadece En Üstün (Müteâl/Aşkın) için kullanılan bir kavram suretine bürünmektedir. Bu mana çerçevesi, başka ayetlerde, Yüce Allah'ın âfâk ve enfüste gerçekleştirdiği fillerinin anlatımıyla açıklanıp, aynı bağlamın devamında yer verilen (...ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ) "*İşte sizin Rabbiniz Allah'tır...*"[67] ifadesiyle daha da belirginleşmektedir.

3. İzâfetsiz Kullanımı

Buraya kadar zikredilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Kur'ân'da geçen ve Allah Teâlâ'yı niteleyen *Rab* kelimeleri neredeyse tamamıyla muzâf formunda yer

---

[59] Burada (اللهم) şeklindeki kullanım akla gelebilir. Bu kullanım izafet olmayıp nidâ formunda bir kullanımdır. (اللهم) aslında (يا الله) demektir. Başta bulunan nidâ harfi (يا) hazfedilmiş, onun yerine son kısma (م) harfi eklenmiştir. (el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, s. 180)

[60] el-Fâtiha, 1/1.

[61] el-Câsiye, 45/36.

[62] en-Necm, 53/49.

[63] Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 95.

[64] el-Alak, 96/1.

[65] el-Fâtiha, 1/1.

[66] el-En'âm, 6/164; bu ayetin mealinde, Arapçasındakinin aynıyla (شَيْءٍ) yer alan "şey" ifadesi, dilde kullanılan en kapsamlı kelimedir. Allah Teâlâ dahil bütün varlıklar için kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında Yüce Allah'ın kayıtsız surette her şeyin *Rabb*'i olduğu görülmektedir.

[67] el-En'âm, 6/102; Yûnus, 10/3, 32; Fâtır, 35/13; ez-Zümer, 39/6; el-Gâfir, 40/62, 64.

almaktadır. Ancak üç kullanım bunun dışındadır. Bu istisna kullanımlar, herhangi bir zamire ya da isme muzâf kılınmadan aşağıdaki ayetlerde geçtiği üzere mutlak/kayıtsız surette yer almaktadır.

(لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ) *"Gerçekten Sebe' halkına, oturdukları diyarda bir ibret dersi vardı. Onların meskenleri sağdan soldan iki bahçe ile çevrili idi. (Peygamberleri Sebe' halkına dedi ki:) "Rabbinizin nimetlerinden yiyiniz, içiniz, O'na şükrediniz. Ne hoş bir diyar! Ne bağışlayıcı bir Rab!"*[68], (سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ) *"Rabb-i Rahîm'den sözlü bir selâm var onlara."*[69] ayetlerinde (رَبّ) kelimesinin muzâf yapılmadan nekre biçiminde kullanımı, mutlak *Rab*'in yüceliğine işaret (ta'zîm) amacı taşımaktadır.[70] Zira Arapçada izâfet kaydıyla başka varlıklar hakkında da kullanılabilen (رَبّ) kelimesi, Kur'ân ve İslamî literatürde kayıtsız olarak sadece Allah Teâlâ için kullanılır.[71]

Diğer yandan (قُلْ أَغَيْرَ اللهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ...) *"De ki: Allah her şeyin Rabbi iken, ben O'ndan başka bir Rab mı ararım..?"*[72] ayetine gelince, istifhâm-ı inkârî tarzında olan bu kullanım Allah Teâlâ'dan başka bir *Rab*'in imkansızlığını vurgulamakta ve *Rab*'liği mutlak surette O'na tahsis etmektedir.[73]

Rab kelimesinin Kur'ân'da kullanımına dair buraya kadar anlatılanlar, Kur'ân terminolojisinde söz konusu kelimenin kavramsal alanının belirginleşme sürecine ışık tutmaktadır. *Rab* kavramının Kur'ân tarafından hedeflenen kavramsal çerçevesine oturma süreci hicretten (622) çok önce Mekkî ayetlerle tamamlanmış görünmektedir.[74] Bu da onun tevhid inancı paralelinde sadece Yüce Allah için kullanılması anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla, Yüce Allah'ın Zat'ı için kullanılan *Allah* (الله) ile *Rab* (رب) kelimeleri neredeyse aynılaşmaktadır.[75] Daha önce belirttiğimiz üzere, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğinin Mekke döneminde ilk altı yılda inen ayetlerde *Rab* lafzı *Allah* lafzından daha çok kullanılmıştır. Halbuki *Rab* kavramı için öngörülen kavramsal çerçevenin belirginleşme süreci tamamladıktan sonra -ilk altı yıldan sonraki zaman- inen ayetlerde durum tam tersine dönmüş, *Allah* lafzı *Rab* lafzından daha

---

68 Sebe', 34/15.

69 Yâsîn, 36/58.

70 İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tûnus 1984, XXII, 168, XXIII, 44.

71 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 336.

72 el-En'âm, 6/164.

73 Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsirü'l-kebîr=Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1990, XIV, 11-12.

74 Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 94.

75 Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 94.

çok kullanılmıştır.[76] Bu da iki kelimenin aynılaştığının bir göstergesi olsa gerektir.

B. Tanrılaştırılan Putlar, İnsanlar ve Melekler

Hiç kuşkusuz ki Kur'ân, mülkiyet ve hâkimiyetin mutlak anlamda sahibi olan Yüce Varlığa *Rab* demiştir. Ancak bu adlandırmayı, başka varlıklar için de yapmıştır. Kur'ân'da istisna kabul edilebilecek ölçüde az bulunan bu adlandırma[77] kimi zaman, (اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ...) *"…efendinin yanında benden bahset…"*[78] ayetindeki gibi izâfet formuyla yer alırken; kimi zaman, (وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) *"Ve o size: "Melekler ve peygamberleri rab edinin." diye bir emir de vermez. Siz Allah'a boyun eğen Müslümanlar olduktan sonra, hiç kalkıp sizin küfre sapmanızı emreder mi?"*[79] ayetinde olduğu gibi *erbâb* (أَرْبَاب) şeklinde *Rab* kelimesinin çoğul kipiyle yer alır.[80]

Benzer adlandırmalara; Firavun'un iddia ettiği mutlak hâkimiyet/sahiplik ve bu anlayışını topluma dikte etme arzusunun nakledildiği (فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى) *"Sizin en yüce Rabbiniz benim! dedi."*[81] ayeti ile, bazı Yahûdî ve Hristiyanların Hz. Üzeyir ve Hz. İsâ'yı (a.s.) tanrılaştırarak nasıl şirke düştüklerinin anlatıldığı bağlamda[82] geçen, (اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) *"(Yahudiler) Hahamlarını, (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i Allah'tan başka Rabler edindiler. Halbuki onlara bir tek İlâha ibadet etmeleri emredilmişti. Ondan başka İlah yoktur. O, onların ortak saydıkları şeylerden münezzehtir."*[83] ayetinde de rastlanır.[84]

---

[76] Bk. William Muir, *The Coran*, s. 43-47; Wilson, The Use Of The Terms "Allah" And "Rab" In The Koran, *The Muslim World*, X/2, s. 179, 180.

[77] Bk. Âl-i İmrân, 3/64, 80, et-Tevbe, 9/31, Yusuf, 12/39, 41, 42, en-Nâziât, 79/24. ve (وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ) (Yûsûf, 12/50) ayetindeki (رَبِّكَ) ifadesi.

[78] Yusuf, 12/42.

[79] Âl-i İmrân, 3/80, Nakledildiği üzere Ehl-i Kitap, peygamberlerini *Rab* edinerek şirke düşmenin yanı sıra, Kureyş ve sabiîlerin yaptıkları gibi melekleri de *Rab* edinerek şirke düşmüşlerdir. (Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VIII, 100; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 2006, V, 187; Hâzin, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî, *Muhtasaru tefsîri'l-Hâzin*, (ihtsr. Abdülganî ed-Dakr), Dimaşk 1994, I, 245)

[80] Şu ayette de benzer kullanımı görmekteyiz: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) *"De ki: "Ey Ehl-i kitap! Bizim ve sizin arasında müşterek ve âdil şu sözde karar kılalım: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka rabler edinmesin." Eğer bu dâveti reddederlerse: "Bizim, Allah'ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahit olun!" deyin."* (Âl-i İmrân, 3/64)

[81] en-Nâziât, 79/24.

[82] et-Tevbe 9/30.

[83] et-Tevbe 9/31.

Bu bağlamda şu tarz bir soru akla gelebilir: Kur'ân'ın, inkârcılar tarafından (müşrikler ve Ehl-i Kitap) *Rab* kabul edilen putlar, bazı insanlar ve melekleri *Rab* kelimesiyle adlandırması İlâhî Kelâm'ın *Rab* kavramı hakkında bahsedilen hedefiyle çelişmez mi? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Kur'ân'da istisna olan bu kullanımlar, söz konusu kelimenin kavramsal çerçevesine böyle bir anlamı dahil etmeye değil, ilgili ayetlerin bahsettiği dönemdeki toplumların *Rab* algısı ve yaşantılarındaki yerini yansıtmaya yöneliktir.[85] Bu sebeple mevzubahis istisna kullanım ve anlamı, *Rab* kelimesinin Kur'ân tarafından hedeflenen kavramsal çerçevesinde mütalaa edilemez.

Bu değerlendirmeyi biraz daha açıklayacak olursak: *Rab* kelimesinin Yusuf suresinin ilgili ayetlerinde[86] geçen formlarına baktığımızda; söz konusu kullanımlardan çoğu Yüce Allah hakkında olmakla birlikte, 39. ayetteki (أَرْبَابٌ) kelimesinin Mısır halkının Rubûbiyyet isnâd ettikleri varlıklar (putlar ve krallar), 41, 42 ve 50. ayetteki (رَبّ) kelimelerinin de[87] Mısır kralı hakkında olduğu görülür. Bu surede *Rab* kelimesinin hem Yüce Allah hakkında hem de diğer varlıklar hakkında, adeta karşılaştırma tarzında kullanımının üç hedefe yönelik olduğu söylenebilir:

1) Yüce Allah hakkında kullanımı tevhid inancını ön plana çıkarırken; diğer varlıklar için kullanımı, o dönem toplumundaki yanlış *Rab* anlayışını hikâye etmektedir.

2) *Rab* ifadelerinin geçtiği anlatımlardaki (özellikle 42 ve 50. ayet)[88] söz konusu karşılaştırma üslûbu, *Rab* kavramı için gerçek anlamda mutlak kullanım alanını tayin amacı taşımaktadır.

3) Mısır halkının *Rab* saydıkları varlıklar karşısında gerçekte tek *Rab* olan Allah Teâlâ'nın Rubûbiyyeti ön plana çıkarılarak, Hz. Yusuf'un (a.s.) tebliğine

---

[84] et-Tevbe 9/31 ayetinde anlatılan şirk (rabler edinmeleri), haham ve rahiplerin gerçekte helal olanı haram, haram olanı da helal kılmalarını Ehl-i Kitâb'ın kabul etmesidir. (İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 134-135; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, II, 209)

[85] Bk. Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 337.

[86] 6, 23, 24, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 50, 53, 98, 100, 101. Ayetler. (Müfessirlerin çoğunluğu 23. ayette geçen (رَبِّي) ifadesinin Yüce Allah hakkında olduğunu kabul ederken (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 310'daki dipnot), bazı müfessirler Mısır azizi hakkında olduğunu yeğlerler. (Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 91; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 379) Müfessirlerin çoğunluğunun kanaati daha isabetli görünmektedir. Çünkü, gerek sonrasında gelen 24. ayetteki (رَبِّهِ) ifadesinin Allah Teâlâ hakkında olması, gerekse bu surede geçen ve Hz. Yusuf'un (a.s.) Rabbi anlamında kullanılan bütün *Rab* ifadelerinin Yüce Allah hakkında olması bu tercihi desteklemektedir)

[87] 42 ve 50. ayetteki ilk (رب) kelimeleri.

[88] (وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ) (فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ) (Yusuf, 12/42, 50) ayetlerinde iki defa geçen (رَبّ) lafızlarından ilk olanların Mısır kralı için, ikinci olanların Yüce Allah için kullanılması bu tespitin en belirgin delilidir.

zemin hazırlanmaktadır. Neticede *Rab* kavramı için Kur'ân tarafından hedeflenen kavramsal çerçeve dahilinde bir kullanım sergilenmektedir.

Sonuç itibariyle, gerek Hz. Yusuf'un (a.s.) peygamber olarak gönderildiği müşrik toplumun tanrılaştırdığı putları, gerek Yahûdî ve Hristiyanların Allah'a ortak koştukları haham ve rahipleri ve gerekse Ehl-i Kitâb'ın tanrılaştırdıkları peygamber ve melekleri Kur'ân'ın *Rab* olarak adlandırması, *Rab* olgusu hakkında söz konusu zümrelerin sahip oldukları yanlış anlayışı yansıtmakta ve gerçek *Rab*'e vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla karşılaştırma tarzında yapılan bu adlandırmayla *Rab* kelimesinin gerçek anlam alanını belirleme hedefi gözetilmektedir.

Kur'ân'da geçen *Rab* kelimelerinin neredeyse tamamıyla Yüce Allah'ın adlandırılması ve mutlak Rubûbiyyetin ön plana çıkarılması amacıyla az da olsa başka varlıkların karşılaştırma tarzında aynı kelime ile isimlendirilmesi; *Rab* denilince akla sadece Allah'ın geleceğini ve başka varlıkların bu kavramla nitelenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu şekilde Kur'ânî terminolojide hedeflenen kavramsal çerçeveye yerleşen *Rab* kavramının, sözlük anlamlarıyla da paralel şu temel manaları taşıdığı söylenebilir:

1) Zatı ve hakimiyetinde benzeri olmayan *Efendi/Hükümdar*.

2) Verdiği eksiksiz nimetlerle/rızıklarla varlıkların durumlarını düzenleyen *Terbiye Edici/Mürebbî/Muslih*.

3) Yaratma/halk ve emretme mutlak manada kendisine ait olan *Sahip/Malik*.[89]

Rab kavramının anlam yelpazesinin resim kareleri diyebileceğimiz bu manaları şu ayette görmemiz mümkündür: (إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ) *"Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ buyuran, geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürüyen ve güneşi, ayı ve bütün yıldızları buyruğuna tâbi olarak yaratan Allah'tır. İyi bilesiniz ki yaratmak ve emretmek yetkisi O'na aittir. Bütün âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!"*[90]

IV. Rab Teriminin Semantik Alanıyla İlgili Temel Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ı *Rab* olarak adlandırırken, O'nun bir takım sıfatlarına delalet eden kavramları da (*Esmâ-i Hüsnâ*) aynı bağlamda zikretmektedir. *Rab* kavramının semantik alanını genişleten bu kullanım, onun ilgili olduğu başka kavramlara da ışık tutmaktadır. Diğer yandan, taşıdığı

---

89 Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Riyâd 2003, I, 143.

90 el-A'râf, 7/54.

anlamlarla varlık üzerinde tecelli eden *Rab* sıfatı,[91] gerek lafız gerekse mana bakımından başka terimlerle de ilişkilidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, *Rab* kavramının tespit edilen anlam örüntüsünde bulunan öteki kavramlara temas edilecektir.

A. Esmâ-i Hüsnâ'dan Olan Kavramlar

İster izâfetle-sıfatla, ister nekre, isterse harf-i tarifli formuyla olsun tevhid inancı doğrultusunda sadece Yüce Allah hakkında İslami terminolojide yerini bulan *Rab* kavramı, aynı zamanda O'nun isimlerinden biridir[92] ve diğer *Esmâ-i Hüsnâ*[93] ile alakalıdır.[94] Bu sebepten Allah'ın söz konusu isimleri bu bağlamda ele alınacaktır. Ancak makale boyutunu aşmamak için bu isimlerin hepsine yer verilmeyecek; *Rab* kelimesiyle bir anlam örüntüsünde bulunan ve Kur'ân'da aynı bağlamda zikredilenlerin bazılarına değinilecektir. Bunların başında *Melik*, *Hâlık*, *Hâdî*, *Râzık*, *Kâdir*, *Ma'bûd* isimleri gelmektedir.

Kur'ânî terminolojide *Rab*, gerçek sahip, yaratan, doğruyu gösteren, rızık veren, bu fiillere ve bütün her şeye gücü yeten; neticede kulluk edilmeye yegâne hak sahibi olan Yüce Varlık'tır. Tevhid ilkesi çerçevesinde örgülenen bu semantik alan, Hz. İbrahim'in (a.s.) *Rabbini* tarif ettiği şu ayetlerde açıkça müşahede edilmektedir:[95]

(فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لی اِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ) (الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ) (وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ)

(77)"Şüphesiz, âlemlerin Rabbi müstesna, onlar benim düşmanımdır." (78)"O, beni yaratan (Hâlık) ve bana doğru yolu gösterendir. (Hâdî)" (79)"O, beni yediren ve içirendir. (Râzık)"[96]

Hâlık (yaratan) ve *Râzık* (rızık veren) gibi doğrudan mahlukatı/mevcudatı

---

91 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3.

92 İster ism-i fâil ister sıfat-ı müşebbehe formunda bulunsun, isterse mastardan menkul olsun Allah'ın isimlerine, hepsinde vasıf anlamı bulunduğundan, *sıfat* denilebileceği gibi; sıfatın ait olduğu Zat'a delâletleri gözetilerek *isim* de denilebilir. Yüce Allah söz konusu sıfatlarla o derece muttasıftır ki, sıfatlar isim derecesinde sayılırlar. (Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 51) Buradan hareketle *Rab* kavramını, Allah Teâlâ'nın bir sıfatı olarak görebileceğimiz gibi, ismi olarak da kabul edebiliriz. (Değerlendirme için bk. Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1095/1684), *Külliyyâtu Ebi'l-Bekâ*, (thk. Muhammed Mısrî, Adnan Derviş), Beyrut 1993, s. 466)

93 *Esmâ-i Hüsnâ* hakkındaki rivayetler için bkz. Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, V, 486; İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, II, 1269; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I, 23; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 27-28. Bu konudaki rivayetlerin değerlendirmesi ve geniş bilgi için bk. Kurtubî, *el-Esnâ*, s. 80-96; Ebu Süneyne, *Esmâullahi'l-hüsnâ ve eseruhâ fi sülûki'l-insan*, s. 87-98.

94 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3.

95 Aynı bağlamda 80, 81 ve 82. ayetlerde vurgulanan *Şâfî*, *Muhyî*, *Mümît* ve *Gaffâr* isimleri de bu anlatıma dahil edilebilir. Ancak anlatımda makale sınırlarına riayetten dolayı burada sadece işaret edilmiştir.

96 eş-Şuarâ, 26/77, 78, 79.

ilgilendiren isimler, *Rab*'in anlam çerçevesi içerisinde mütalaa edilirler. *Rab* ismi, bu gibi isimlerle Yüce Allah'ın doğrudan Zatına delalet eden *Rahman* ve *Rahim* vb. isimleri arasında bir köprü özelliği taşır. Örneğin, Allah'ın *Rahman* sıfatının mahlukat üzerindeki etkisi, rızık veren (Râzık) ve doğruyu gösteren (Hâdî) *Rab* ismi aracılığı ile gerçekleşir.[97]

1. Melik-Mâlik (مَلِك - مالِك)

Sözlükte, bir şeye sahip olmak manasına gelen m-l-k (م-ل-ك) kökünden sıfat-ı müşebbehe kipi olan *Melik* (مَلِك) kelimesi,[98] tasarruf yetkisine sahip hükümdar demektir.[99] Kur'ân'da türevleriyle birlikte toplam 118 kere zikredilen *Melik*,[100] her ne kadar Allah Teâlâ dışında başka varlıklar için kullanılmış olsa da,[101] hakiki anlamda kullanımı sadece O'nun için söz konusudur. Bu gerçek, Allah'ın yüce arşın *Rabbi* olduğunun vurgulandığı şu ayette açıkça ifade edilmektedir. (فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ) *"Mutlak Hükümdar olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, yüce arşın Rabbi (Sahibi) dir."*[102] *Rab* isminin gerek sözlük gerekse Kur'ânî terim olarak içerdiği *efendi-hükümdar-sahip* anlamları, onunla *Melik* ismi arasındaki semantik ilişkiyi gösterdiği gibi, bu ayette her iki ismin aynı bağlamda yer alması ve yüce arşın *Rabbi* Allah'ın gerçek *Melik* olarak betimlenmesi aynı ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Rab ismi, *Esmâ-i Hüsnâ*'dan, hem Yüce Allah'ın Zatında hem de yarattığı varlıklarda tecelli eden, yani her ikisi hakkında da kullanılabilen isimleri kapsarken; *Rab* kavramının semantik alanı içine giren *Melik* ismi,[103] yalnızca Allah'ın yarattıklarında tecelli eden isimleri kapsar. Örneğin, *O, Zâtını ve yarattıklarını bilir*, ifadesindeki yüklemin delalet ettiği *Alîm* ismi yaratılan varlıklarda tecelli ederken, aynı zamanda Yüce Allah'ın Zatında da tecelli edebilir. Ama yaratmaya özgü isimleri için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bunlar yaratılanlarda tecelli ederken; Allah'ın Zatında tecelli etmez. Mesela, *varlığı yarattı* diyebilirken, *Zatını yarattı* diyemeyiz.[104]

---

97 Bk. Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3.

98 Cevherî, *es-Sıhâh*, IV, 1609, 1610; (مَلِك) kelimesi, kendisiyle aynı anlamı taşıyan (مالِك) veya (مَلِيك) kelimesinin kısaltılmışı kabul edilirken; yine aynı manada olan (مُلْك) kelimesi (مَلِك)'in muhaffefi sayılır. (bk. Cevherî, *es-Sıhâh*, IV, 1610. Bu kelimelerin arasındaki nüanslar için bk. el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, s. 176-177.

99 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 774.

100 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 673-674

101 Örneğin bk. el-Bakara, 2/246; Yusuf, 12/43; el-Kehf, 17/79.

102 el-Mü'minûn, 23/116.

103 el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, s. 180-181.

104 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3.

2. Hâlık-Hallâk (خَالِق-خَلَّاق)

Hâlık (خَالِق) kelimesi, esas itibariyle düzgünce takdîr etme/belirleme anlamına gelen, aslı ve örneği bulunmaksızın *yaratma* manasında[105] kullanılan (خلق) kökünden türemiş *ism-i fâil* kalıbında bir kavramdır. Bu kavram türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 261 defa kullanılmıştır.[106] *Yaratıcı* anlamında olan *Hâlık* kavramı, bir şeyden başka bir şeyi îcâd etme manasında[107] da kullanılır. *Hâlık* kavramı *yaratma* anlamında[108] sadece Yüce Allah için kullanılabilirken;[109] *takdir/belirleme* ve *yalan söyleme* manasında[110] insanlar hakkında kullanılabilir.[111] *Hallâk* (خَلَّاق) kelimesi ise, *Hâlık* kavramının mübalağalı ism-i fail kalıbı olup, *sürekli yaratan* demektir.[112]

Bazı müfessirlerin, *Rab* kelimesinin *Yaratıcı* manasına geldiğini belirtmeleri[113] bir yana; Kur'ân'ın pek çok ayetinde Yüce Allah'ın *Rab* oluşu ile *Yaratıcı* (Hâlık) oluşu bir arada zikredilmekte,[114] hatta (...رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ...) "*...bütün her şeyin Rabbi...*"[115] ve (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) "*...bütün her şeyin Yaratıcısı...*"[116] ayetlerinde görüldüğü üzere Allah Teâlâ, aynı formel cümle yapısı ile "*her şeyin Rabbi*" ve "*her şeyin Yaratıcısı*" olarak anlatılmaktadır. *Rab* ile *Hâlık* kavramları arasındaki ilişkinin güçlülüğünü gösteren söz konusu anlatım üslûbu, *Rab* teriminin kavramsal çerçevesini genişletmiş; onun *efendi/hükümdar*, *terbiye edici* ve *sahip* şekillerindeki anlam yelpazesine *Yaratıcı* anlamını da katmıştır, denilebilir.

Netice itibariyle Kur'ân terminolojisinde *Rab* denilince aynı zamanda *Mutlak Yaratıcı* anlaşılmaktadır.[117] O da Yüce Allah'ın Yaratıcı anlamındaki *Hâlık* ismine karşılık gelmektedir. İnsanları, yeri ve gökleri yaratanın *Rab* olduğunun vurgulandığı aşağıdaki ayetler bu bağlamda misal verilebilir.

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) "*Ey insanlar! Hem*

---

105 el-En'âm, 6/1.

106 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 241-245.

107 en-Nahl, 16/4; el-Mü'minûn, 23/12.

108 en-Nahl, 16/17.

109 Allah Teâlâ'nın, Hz. İsa örneğinde olduğu gibi (Âl-i İmrân, 3/49; el-Mâide, 5/110) bazı peygamberlerine gerekli durumlarda yaratma mucizesini vermesi bunun istisnasıdır.

110 el-Ankebût, 29/17.

111 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 296.

112 el-Hicr, 15/86; Yâsîn, 36/81.

113 Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr.), Beyrut 2007, I, 130; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 80.

114 Mesela bk. el-En'âm, 6/102; el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; el-Gâfir, 40/62.

115 el-En'âm, 6/164.

116 ez-Zümer, 39/62.

117 (...فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) "*...takdir edenlerin en güzeli Allah ne de yücedir!*" (el-Mü'minûn, 23/14) ayetindeki (خَالِق) *Hâlık* kelimesinin anlamı, yaratan değil takdir edendir. (Kurtubî, *el-Esnâ*, s. 336)

sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize kulluk edin. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz."[118], (إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan ve sonrasında hükümranlığı elinde tutarak arşa istiva buyuran Allah'tır. O'nun müsaadesi olmaksızın hiç kimse şefaat edemez. İşte bu özelliklere sahip olan Allah sizin Rabbinizdir. O halde O'na kulluk edin. Hala düşünmüyor musunuz?"*[119]

3. Hâdî (هادي)

Türevleri itibariyle sözlükte, *akıl, doğru düşünce ve rehberlik* anlamlarına gelen[120] h-d-y (هـ-د-ي) maddesinden ism-i fâil kalıbında olan *Hâdî* (هادي), Yüce Allah için kullanıldığında; kullarının bakış açılarını genişleten, mutlak Rubûbiyyetini kabullenmeleri için onlara, Kendisini tanıma yöntemlerini bildiren ve her bir mahlûku, hayatta kalabilmesi için gerekli şeylere yönlendiren manalarına[121] gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de müştaklarıyla beraber toplam 316 kez geçen[122] bu kavram, *el-Hâdî* (الهادي) şekliyle Allah Teâlâ'nın isimlerinden birisi olur.

Hz. Musa'nın (a.s.), Firavun'un (فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى...) *"Rabbiniz kimdir?..."*[123] şeklindeki sorusuna karşı *Rabbini*, (...رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى) *"…Rabbimiz, her şeyi yaratan, sonra da onları yaratılış amaçlarına uygun yola koyandır"*[124] cevabıyla tanıtması; onun temsil ve tebliğ ettiği tevhid inancı doğrultusunda kavramsal çerçevesi çizilen *Rab* teriminin, Yüce Allah'ın *Hâdî* (هادي) ismiyle olan ilişkisini açıkça göstermektedir.[125]

Diğer yandan Kur'ân'da yer aldığı şekliyle Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havvâ'nın (a.s.),[126] Hz. Nûh'un (a.s.),[127] Hz. Musa'nın (a.s.),[128] peygamberlerle omuz omuza mücadele edenlerin[129] ve Hz. Muhammed'e (s.a.s.) iman eden müminlerin dualarına[130] Allah Teâlâ'nın *Rab* ismi ile başlamaları, doğruya ulaşmada (ihtidâ)

---

118 el-Bakara, 2/21.

119 Yûnus, 10/3.

120 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 835; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1733.

121 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 253; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 412.

122 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 731-736.

123 Tâhâ, 20/49.

124 Tâhâ, 20/50.

125 (...وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا) *"Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter."* (el-Furkân, 25/31) ayeti hakkında da aynı değerlendirmeyi yapabiliriz.

126 el-A'râf, 7/23.

127 Nûh, 71/28.

128 el-Kasas, 28/16.

129 Âl-i İmrân, 3/147.

130 el-Bakara, 2/286.

gerçek yardımcının mutlak *Rab* olduğunu göstermekte;[131] *Rab* ile *Hâdî* isimleri arasındaki semantik ilişkiye ışık tutmaktadır.

4. Râzık-Rezzâk (رَازِق-رَزَّاق)

Dünyevî olsun uhrevî olsun, maddî olsun mânevî olsun *rızk* (رِزْق), kendisinden faydalanılan şey (nasip, gıda) anlamındadır.[132] Aynı kökten türemiş ism-i fâil kalıbı olan *Râzık* (رَازِق) ise, Yüce Allah için kullanıldığında rızkı yaratan, veren ve var olması için sebepler ortaya koyan anlamına gelirken; insan için kullanıldığında rızka ulaşmadaki sebep manasını taşımaktadır. İsm-i fâil kalıbının mübalağalı şekli olan *Rezzâk* (رَزَّاق), sadece Allah için söylenebilir.[133] Kur'ân-ı Kerîm'de r-z-k maddesinin türevleri, çoğunluğu fiil kipinde olmak üzere 123 defa zikredilmiştir.[134]

Hz. Peygamber'in tevhid inancını tebliğ ederken, *Rabbini* rızkın kaynağı (gerçek sahibi) olarak tanıtmasını *"De ki"* (قُلْ) hitabıyla emreden (قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ) *"De ki: "Şüphesiz Rabbim, rızkı kullarından dilediğine bol bol verir ve dilediğine de kısar. Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*[135] ayeti, kulların faydalandıkları her şeyin (rızk) kaynağının *Mutlak Rab* olduğunu vurgulamakta ve *Rab* ile gerçek rızık veren *Râzık* arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

5. Kâdir-Kadîr (قادر – قدير)

Yüce Allah'ın sıfatlarından olan[136] ve rivâyet edilen *Esmâ-i Hüsnâ* içerisinde bulunan[137] *Kâdir* (قادر) kavramı, hüküm verdi, güç yetirdi, belirledi ve benzeri anlamlara[138] gelen (قَدَرَ) fiilinin ism-i fâil kipidir. Değişik formlarıyla birlikte Kur'ân'da toplam 132 defa yer almaktadır.[139] Aynı fiilin (فَعِيل) formunda sıfat-ı müşebbehe kalıbı olan *Kadîr* (قدير) ise, söz konusu güç yetirmenin eksiksiz irade

---

131 İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim, *Dekâiku't-tefsîr*, (thk. Muhammed es-Seyyid Cüleynid), Dimaşk 1984, I, 177.

132 Cevherî, *es-Sıhâh*, IV, 1481; Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 351; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 138.

133 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 351-352.

134 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 311-312.

135 Sebe', 34/39; benzer anlatım (قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ...) *"De ki: Rabbim, dilediğine rızkını bol bol verir ve dilediğinden de kısar..."* (Sebe', 34/36) ve (إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ...) *"Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızkını bol bol verir ve dilediğinden de kısar..."* (el-İsrâ, 17/30) ayetlerinde de yer almaktadır.

136 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 87.

137 Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, V, 486.

138 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 87.

139 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 536-538.

ve ilimle birlikte bulunduğunu belirtir.[140]

(وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا) *"O, sudan insanı yaratan ve yarattığı insanı, soy ve akrabalık bağı kurmaya ehliyetli kılandır. Senin Rabbin, böyle şeylere gücü yetendir."*[141] Ayetinde, sadece hidrojen ve oksijenden ibaret bulunan sudan en mükemmel varlık insanın yaratıldığına ve bu işe gücü yetenin Kur'ân muhatabının *Rabbi* olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu ile Allah dışındaki varlıkların yapamayacağı yaratma ameliyesine sadece *Rab*'in güç yetirebileceği belirtilmektedir. *Kadîr* ismi ile *Rab* ismi arasındaki semantik ilişki bu anlatımda kendini göstermektedir.

Arap Dili ve Edebiyatına dair önemli çalışmaları bulunan Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), *Kâdir* sıfatının *Rab* sıfatından daha kapsamlı olduğunu belirterek, "*Rab* sıfatı sadece belirlenmiş ve düzenlenmiş şeylerde etkinken, *Kâdir* sıfatı her hâlükârda etkindir" der ve *Kâdir* sıfatının bu hususta asıl olduğunu vurgular.[142] Kur'ân'da geçen *Kâdir-Kadîr* sıfatlarının çoğunlukla *Rab* ismi bağlamında bulunmayıp *Lafzatullah* bağlamında yer alması bu tespiti destekleyici olabilir.[143]

6. Ma'bûd (مَعْبُود)

Sözlükte, tek olduğunu söyledi (birledi), boyun eğdi ve itaat etti anlamlarına[144] gelen (عَبَدَ) fiilinin ism-i mef'ûl kalıbı olan *Ma'bûd* kelimesi, Kur'ân terminolojisinde boyun eğilmesi ve itaat edilmesi emredilen Yüce Allah'ın Zatına ait bir vasıftır ve bu konuda İslam âlimleri arasında ihtilaf yoktur.[145] O'na yapılan itaat ve boyun eğme, kulluk/ibadet olarak adlandırılır. Bu kulluk, irade, bilgi, seçme yetisi ve bir çabayla olursa özel anlam; yaratılmışlığın zorunlu neticesi boyun eğme, kabullenme ve lisan-ı haliyle bunu gösterme tarzında olursa genel anlam ifade eder. Özel anlamda kulluk müminler için geçerli olurken, genel anlamda kulluk bütün mahlûkat için geçerlidir.[146] Bu açıdan bakıldığında Allah, özel anlamda müminlerin *Ma'bûdu* iken, genel manada bütün varlığın *Ma'bûdudur*.

Muhataplara, kulluğu emreden (ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) *"İşte bu niteliklere sahip olan Allah sizin Rabbinizdir. O'ndan başka ilah yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin. O, her şeyi gözetip*

---

140 İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, IX, 56.
141 el-Furkân, 25/54.
142 el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, s. 181.
143 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 536-538.
144 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 335.
145 Kurtubî, *el-Esnâ*, s. 87, 125.
146 Kurtubî, *el-Esnâ*, s. 125.

kollayandır."[147] ayetinde, kulluk edilecek Allah'ın, muhatabın *Rabbi* olduğunu vurgulanması, *Ma'bûd* ile *Rab* ismi arasındaki semantik ilişkiyi gösterdiği gibi ayrıca, aynı bağlamda O'nun yaratıcı niteliğinin belirtilmesi söz konusu semantik ilişkide *Hâlık* isminin yerini de gözler önüne sermektedir.

Kur'ân'da, varlığın/mahlûkatın mutlak hükümdarı, yaratıcısı, doğruyu göstericisi, rızık vericisi suretinde her şeye yetkin nitelemesiyle anlatılan *Rab*, mantıksal bir sonuçla/zorunlulukla, itaate ve boyun eğilmeye; yani kayıtsız bir tarzda kulluk/ibadet edilmeye layık yegâne varlık (*Ma'bûd*) olmaktadır. Bu nokta, *Rab* ile *Ma'bûd* kavramlarının birleştiği yerdir. Diğer bir anlatımla, *Rubûbiyyet*'e mutlak anlamda sahip bulunan *Varlık/Rab*, *ma'bûdiyyet/ulûhiyyet*'e de kayıtsız şekilde sahiptir. Aralarındaki semantik ilişkiden anlaşılacağı üzere Yüce Allah'ın isimleriyle/sıfatlarıyla, yarattığı varlıkta tecelli eden *Rubûbiyyet*,[148] *ma'bûdiyyet/ulûhiyyet*'i O'na özgü kılmaktadır.

B. Esmâ-i Hüsnâ Dışındaki Kavramlar

Sahip olduğu anlamlarla mahlûkat üzerinde tecelli eden *Rab* ismi, gerek bu tecellinin bir yansıması, gerekse lafız yapısı bakımından *Esmâ-i Hüsnâ* haricinde başka terimlerle de ilişkilidir. Bu terimlerin başında sözlük anlamıyla da doğrudan alakalı bulunan *terbiye* kavramı gelir.

1. Terbiye (تَرْبِية)

Arapçada *terbiye* (تَرْبِيَة), *yetiştirdi*, *ıslah etti* manalarını içeren (رَبَّ) sülâsî mücerret fiilinin (رَبَّبَ) mezîd kalıbı ile, *artma*, *büyüme* ve *yükselme* anlamlarına gelen (رَبَى) sülâsî mücerret fiilinin mezîd kalıbı (رَبَّى)'nin ortak masdarıdır.[149] Şöyle ki; değişime uğramadan önceki halleriyle ilk kalıbın masdarı (تَرْبِيبٌ), ikinci kalıbın masdarı (تَرْبِيٌ) idi. İlk masdardaki son harf (ب)'nin aslı (ي) olduğundan[150] her iki fiilin masdarı esasen (تَرْبِيٌ) dür. Arapçada masdar formlarından (تَفْعِيل) kalıbı, harflerinden biri (ي)'nin yerine (ıvaz-bedel) (ة) harfinin kullanılmasıyla (تَفْعِلَة) şekline dönüşür. Aslı (تَرْبِيٌ) olan (تَرْبِيَة) kelimesinde de bu dönüşüm gerçekleşmiştir.[151] Görüldüğü üzere masdar olan *terbiye* kavramı ile masdardan menkul ism-i fâil olan *Rab* kavramı aynı asla (madde) ait iki formdur.

---

147 el-En'âm, 6/102; Aynı şekilde, el-Bakara, 2/21; Âl-i İmrân, 3/51; el-Mâide, 5/72; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/32; el-Enbiyâ, 21/92; el-Hac, 22/77; ez-Zuhruf, 43/64 ayetlerinde de kulluk edilmesi emredilen Allah, *Rab* ismiyle nitelenmektedir.

148 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, III, 3.

149 İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut ts., II, 483.

150 İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, II, 483; el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, s. 181.

151 İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsılî, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut ts., II, 302.

"*Rab*" masdarı *terbiye*'nin ism-i fâili olan "*mürebbî*" anlamında kullanılır. Bu, *Rab* kelimesinin, *terbiye* ile alakası bulunan, emir/emretme, nehiy/yasaklama, tergîb/teşvik, terhîb/korkutma, taltîf/ödüllendirme, tekdîr/kınama, inayet/yardım vb. mânâları tam anlamıyla içermesindendir. Bu durumda *Rab*, *terbiye*'nin bütün gereklerini taşıyan bir *mürebbî* demek olur ki, dolayısıyla sâhib ve mâlik anlamına da gelir.[152] Netice itibariyle *Rab*, mutlak anlamda *mürebbî* demektir.

Kur'ân'da varlığı yaratan (*Hâlık*), doğruya yönlendiren (*Hâdî*), ona rızkını veren (*Râzık*), mutlak hüküm sahibi (*Melik*), sınırsız güç sahibi (*Kadîr*) ve neticede kulluk edilmeye gerçekte hak sahibi (*Ma'bûd*) *Rab* şeklinde anlatılan Yüce Allah'ın kullarını *terbiyesi*, ontolojik ve epistemolojik olarak iki alanda tecellî eder. O'nun, insanların maddi ihtiyaçlarını gidermesi ontolojik alanda; peygamberleri vasıtasıyla vahiyler gönderip insanları cennete ehil duruma getirmesi epistemolojik sahada bir *terbiyedir*.

2. Abd-İbadet (عبد – عبادة)

Kur'ân'da çeşitli türevleriyle toplam 275 defa geçen,[153] a-b-d (ع–ب–د) maddesinin isim formu olan *abd* (عَبْد) kavramı sözlükte dört temel anlama gelir.[154] 1) Hukuki yönden alım-satımı mümkün olan köle.[155] 2) Yaratılmışlığın zorunlu neticesi olarak boyun eğen kul.[156] 3) İbadet etme sorumluluğu bilinciyle sırf Allah rızası için yaşam süren kul.[157] 4) Dünyalık peşinde koşarak, ona adeta hizmet edercesine düşkün olan kimse.[158]

Üçüncü anlamıyla *abd*, ister hür isterse köle statüsünde bulunsun yaratıcısına kul olan insan demektir.[159] Pek çok ayette, bazen doğrudan,[160] bazen Hz. Muhammed'in (s.a.s.) diliyle,[161] bazen de diğer peygamberlerin ağzıyla,[162] *Rab*'e kulluk/ibadet edilmesi, yani O'na *abd* olunması emredilmektedir. Şu ayet bunlardan biridir:

(إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ) "*İşte sizin bu dininiz bir tek dindir. Rabbiniz*

---

152 Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 63.
153 Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 441-445.
154 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 542-543.
155 Örnek kullanım için bk. el-Bakara, 2/178; en-Nahl, 16/75.
156 Örnek kullanım için bk. Meryem, 19/93.
157 Örnek kullanım için bk. Sâd, 38/41; el-İsrâ, 17/3.
158 Örnek kullanım için bk. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabü'l-iman*, (thk. Ebû Hacir Muhammed Zaglûl), 1. bs. Beyrut 1990, IV, 41.
159 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 332; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 378.
160 el-Bakara, 2/21; el-Hicr, 15/99; el-İsrâ, 17/23; Meryem, 19/65; el-Hacc, 22/77; Kureyş, 106/3.
161 Âl-i İmrân, 3/64; Meryem, 19/36; el-Kehf, 18/110; en-Neml, 27/91.
162 Âl-i İmrân, 3/51; el-Mâide, 5/72, 117.

de Ben'im. Öyle ise yalnız Bana kulluk edin!"[163] İnanan-inanmayan bütün insanlığa yöneltilen bu kulluk emrinde,[164] onların özde bir olan (İslam) dinlerinin aynı kaynaktan (*Rab*'lerinden) geldiği ve dolayısıyla sadece O'na kulluk etmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Türkçede *kulluk* kelimesiyle ifade edilen *ibadet* (عِبادَة) kavramı Arapçada, baş eğme ve itaat sergilemenin son derecesidir. Buna da, (وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ...) *"Rabbin Kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretti..."*[165] ayetinde belirtildiği üzere, üstünlüğün son derecesinde bulunan Varlık, yani *Mutlak Rab*, layık ve hak sahibidir.[166]

3. Rabbânî(yûn)-Rıbbiyyûn (ربانيون – ربيون)

Kur'ân'da çoğul kipte yer alan *rabbâniyyûn* (رَبَّانِيُّونَ) kavramının tekili (رَبَّانِيّ) *rabbânî* olup, tekil formun sonundaki (ا) ve (ن); sakalı (لِحْيَة) uzun olana (لِحْيَانِي), saçı (جُمَّة) çok kimseye (جُمَّانِي) ve boynu (رَقَبَة) kalın olana (رَقَبَانِي) denilen kullanımlarda olduğu gibi, mübalağa amacıyla ilave edilmiş harflerdir. *Rabbânî* (رَبَّانِيّ) kelimesi, *Rab*'e *mensup*, *Rab*'e *ileri derecede bağlı*, *ilim sahibi (âlim)* ve *Rab*'e *ibadet eden kimse* gibi anlamlara gelmektedir.[167]

Dil âlimi Müberred (ö. 286/899), (رَبَّانِيّ) kelimesinin, ıslah eden ve düzenleyen anlamındaki (رَبَّ) fiilinden türemiş (رَبَّان) formunda mübalağalı ism-i fâil olduğunu, sonundaki (ي) harfinin mensupluk belirttiğini ve netice itibariyle; *Rabbinin dinini bilen*, *O'na sımsıkı itaat eden ilim erbabı kimseler* için söylendiğini belirtir.[168] Nitekim İbn Abbas (ö. 68/687) vefat edince Muhammed b. Hanefiyye'nin (ö. 71/690), (اليَوْمَ مَاتَ رَبَّانِيُّ هذه الأُمَّة) *"Bu gün bu topluluğun rabbanisi vefat etmiştir."* dediği nakledilir.[169]

Kur'ân'da üç yerde geçen[170] *rabbânî* (رَبَّانِيّ) kavramı, zikredildiği yerlerde *kendilerini Rab*'e *adamış âlim kimseler* anlamında, *Rab*'in istediği tarzda örnek ve dindar bir yaşam süren ve doğru yolu gösteren mürşitler için kullanılmaktadır. Bu üç ayet aşağıdaki şekildedir:

---

163 el-Enbiyâ, 21/92.

164 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 164; Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed Imâdî, *Tefsîru Ebissuûd=İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. bs. Beyrut 1994, VI, 84.

165 el-İsrâ, 17/23.

166 Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 542.

167 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 184-186; Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr=el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, (thk. Abdurrahman Umeyra), Mansûre 1997, I, 584; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 471.

168 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 184-186; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 584.

169 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 186.

170 Âl-i İmrân, 3/79; el-Mâide, 5/44, 63.

(...وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ) "*...Fakat şöyle öğüt verebilir: "Öğrettiğiniz ve derinlemesine incelediğiniz kitap uyarınca rabbaniler (Allah'ın istediği örnek ve âlim kullar) olun.*"[171], (...وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ) "*...Âlimler ve mürşitler de Allah'ın kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi.*"[172], (لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ...) "*Bunları, din adamları ve âlimler, günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya!..*"[173]

Bunlara ilaveten (وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ...) "*Beraberlerinde pek çok Allah dostunun savaştığı nice peygamberler vardır...*"[174] ayetinde aynı kavram *rıbbiyyûn* (رِبِّيُّونَ) şeklinde zikredilir. *Rıbbiyyûn* (رِبِّيُّونَ), *rıbbî* (رِبِّي) kelimesinin çoğulu olup, *Rab*'e *bağlı âlim kimse* demektir. İlk harfinin harekesindeki değişiklik, (أمْس) kelimesinin (إمْسِيّ) şeklini aldığı gibi, ism-i mensûb formuna sokulduğu için yapılmıştır.[175] Görüldüğü gibi (رِبِّيُّونَ) kavramı, her ne kadar (رَبَّانِيُّونَ) kavramından şekilce kısmen farklı olsa da, onunla aynı anlamı taşımaktadır.

V. Sonuç

Arapçada *sahip*, *efendi/hükümdar*, *yetiştirici*, *ıslah/terbiye eden* ve benzeri anlamlara gelen *Rab* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'den anlaşıldığına göre, insanlık tarihi boyunca semavi dinlere (İslam) muhatap olan müşrik toplumlarca, tapılan putlar, hükümdarlar ve melekler hakkında *tanrı/ilah* manasında kullanılmıştır. Buna karşılık söz konusu kavram, İslam çağrısının başlangıcı ve devamında tebliğciler (peygamberler ve tâbileri) tarafından Yüce Allah hakkında kullanılmıştır. Tevhid ilkesi doğrultusunda gerçekleşen bu kullanımda, *Rab* kavramının mutlak olarak Allah Teâlâ'ya özgü kılınması hedeflenmiştir. Bunu, *Rubûbiyyetin* mutlak anlamda Allah'a tahsis edilme amacının yansıması şeklinde de algılayabiliriz.

Bu hedef doğrultusunda Kur'ân'da 971 defa yer alan *Rab* kavramının semantik alanına şu gibi anlamlar da katılmıştır: Mutlak hükümdar (*Melik*), yaratıcı (*Hâlık*), rızkın gerçek kaynağı (*Râzık*), doğruyu gösteren (*Hâdî*) ve bütün bunları yapmaya gücü yeten (*Kâdir*), neticede mantıksal zorunlulukla (bi'l-iltizâm) kulluk edilmeye yegane layık varlık (*Ma'bûd*). Böylelikle, sadece bir Varlığa özgü kılınmış bulunan *Rab* kavramı, O Varlığın sıfatları (*Esmâ-i Hüsnâ*) doğrultusunda anlam genişlemesine uğramıştır.

---

171 Âl-i İmrân, 3/79.

172 el-Mâide, 5/44.

173 el-Mâide, 5/63.

174 Âl-i İmrân, 3/146.

175 Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, (thk. Ahmed Muhammed Harrât), Dimaşk 1986, III, 430.

Rab kelimesini çoğunlukla (yedi tanesi hariç) muzâf yaparak kullanan Kur'ân, aynı kelimeye (ال)'lı formuyla (الرب) şeklinde yer vermemiştir. Bu üslubun temelinde yatan sebepler şunlar olabilir:

1) Mekke döneminin ilk evrelerinde *Rab* kelimesinin kavramsal çerçevesi İslam tarafından öngörülen mahiyette değildi. Dolayısıyla böyle bir kelime için bilinirlik ifade eden bir formun kullanılması, karşılığı zihinlerde tam belirginleşmemiş bir mefhumu ifade anlamına gelebilirdi.

2) (ال)'lı formla kullanım, izafetin sağladığı, muhatabın ilgisini çekme ve onun üzerinde daha etkili olma derecesini sağlamayacağından, istenen hedefe ulaşılamayabilirdi.

Rab kelimesi için Kur'ân tarafından hedeflenen kavramsal çerçeve Mekke döneminin ilk yıllarında belirginleşmiştir. Ancak, özgün üslubunu inen son ayetine kadar muhafaza eden Kur'ân, Mekke döneminin ilk yıllarındaki *Rab* kavramıyla ilgili problem İslam tebliği boyunca devam ettiğinden ve hatta Medine devri muhataplarında (ehl-i kitap) kendine özgü haliyle mevcut bulunduğundan, söz konusu kavramı biraz farklılıkla (daha çok isimlere muzâf yaparak) aynı üslupta sonraki yıllarda da kullanmaya devam etmiştir.

Rab kelimesi, Mekke döneminin ilk evrelerinde (ilk 6 yıl) inen ayetlerde *Allah* lafzından daha fazla sayıda kullanılmıştır (Rab 96 - Allah 27). Bu kullanım üslubu, Mekke dönemi cahiliye anlayışında *Rab* kelimesinin *Allah* lafzından daha belirgin ve çok kabul görmüş olmasına bağlanabilir. Ayrıca, *Rab* lafzının Kur'ân tarafından kullanılan isim tamlaması formunun (*Rab*'in muzâf yapılması) *Allah* lafzı için mümkün olmamasına da bağlanabilir. Yani *Allah* lafzı, gerek anlam gerekse dil bakımından muzâf yapılamayacağı için böyle bir anlatım üslubunda kullanılamaz. O zaman Yüce Allah'ı anlatabilecek *Lafzatullah*'a en yakın bulunan *Rab* ismi muzâf yapılabilir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğinin Mekke döneminde ilk altı yılda inen ayetlerde *Rab* lafzı *Allah* lafzından daha çok kullanılırken, *Rab* kavramı için öngörülen kavramsal çerçevenin belirginleşme süreci tamamladıktan sonra -ilk altı yıldan sonraki zaman- inen ayetlerde durum tam tersine dönmüş, *Allah* lafzı *Rab* lafzından daha çok kullanılmıştır. Bu iki kelimenin aynılaştığının bir göstergesi sayılabilir.

Kur'ân'da yer alış üslubuyla semantik alanı belirginleşen *Rab* kavramı, daha sonraları *er-Rab* (الرَّبُّ) şeklinde, Hz. Peygamber'in sözlerinde de kullanıldığı üzere, İslami terminolojide yerini almış ve Allah Teâlâ'nın isimleri içerisinde zikredilmiştir. *er-Rab* (الرَّبُّ) ismi *Esmâ-i Hüsnâ* içinde zikredilmekle beraber, bu isimler hakkındaki rivayetlerden içinde isimler zikredilen ve en sahih kabul edilen rivayette yer almamaktadır. Âlimlerin ilgili hadislerde *idrâc* olduğu görüşü

de göz önüne alındığında, *er-Rab* isminin *müdrec* (raviler tarafından ilave edilmiş) olması muhtemel görünmektedir.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd (ö. 1387/1968), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1982.

Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmud el-Bağdâdî (ö. 1270/1853), *Rûhu'l-meânî*, (tsh. Ali Abdülbârî Atıyye), Beyrut 2005.

Atay, Hüseyin, *Kur'ân'da İman Esasları*, Ankara 1998.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066),

----------*es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Meclisü Dâireti'l-Maârif), I. bs. Haydarâbâd 1936.

----------*Şuabü'l-iman*, (thk. Ebû Hacir Muhammed Zaglûl), I. bs. Beyrut 1990.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (dzn. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dimaşk 1990.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (ö. 400/1009), *es-Sıhâhtâcü'l-luga ve sıhahu'l-Arabiyye=es-Sıhâh fi'l-luga*, (thk. Ahmed Abdülgafur Attar), Beyrut 1990.

Çelik, Ömer, "Kur'ân-ı Kerîm'de Nûr Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998-1999, sy. 16-17.

Çiçek, Yakup - Yıldız, Fahrettin, *Hamd-Rab*, İstanbul 1986.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *Kitâbü's-Sünen=Sünenu Ebî Davud*, (thk. Muhammed Avvâme), Cidde 1998.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-muhît*,(thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr). Beyrut 2007.

Ebû Hilâl el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl (ö. 400/1009), *el-Furûk fi'l-luga*, (thk. Lecnetü ihyâi't-türâsi'l-Arabî), 5. bs. Beyrut 1983.

Ebu Süneyne, Talib Mahmud, Esmaullahi'l-hüsnâ ve eseruhâ fi sülûki'l-insan, Dimaşk 2005.

Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1095/1684), *Külliyyâtu Ebi'l-Bekâ*, (thk. Muhammed Mısrî, Adnan Derviş), Beyrut 1993.

Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed İmâdî (ö. 982/1574), *Tefsîru Ebissuûd=İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. bs. Beyrut 1994.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 1979.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-luga*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Kahire ts.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb (ö. 817/1415),

----------*Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Ali en-Neccâr), Beyrut ts.

----------*el-Kâmûsu'l-muhît*, (thk. Mektebü tahkîki't-türâs), Beyrut 1987.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisaburi (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed), Beyrut 2000.

Hâzin, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî (ö. 741/1341), *Muhtasaru tefsîri'l-Hâzin*, (ihtsr. Abdülganî ed-Dakr), Dimaşk 1994.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî, (ö. 1394/1973), *Tefsîrü't-tahrîrve't-tenvîr*, Tûnus 1984.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsılî (ö. 392/1001), *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut ts.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Imâdüddîn İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünenu İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Kahire 1975.

İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (thk. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 2003.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhâlim (ö. 728/1328), *Dekâikü't-tefsîr*, (thk. Muhammed es-Seyyid Cüleynid), Dimaşk 1984.

İbnü'l-**Esîr**, Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed (ö. 606/1210), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîsve'l-eser*, (thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi), Kahire 1963.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273),

----------*el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 2006.

----------*el-Esnâ fî şerhi esmâillahi'l-hüsnâ ve sıfâtih*, (thk. Salih Atıyye), Bingazi 2001.

Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'la (ö. 1399/1979),

----------*Tefhîmü'l-Kur'ân*, (trc. Muhammed Han Kayani vdğr.), İstanbul 1986.

---------- *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya), İstanbul 1983.

Nablusî, Muhammed Râtib, *Mevsûâtu esmâillahi'l-husnâ*, Dimaşk 2002.

Râgıb İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö. 502/1108), *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Beyrut 2002.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *et-Tefsirü'l-kebîr=Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1990.

Reşid Rıza, Muhammed (ö. 1354/1935), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Hakîm=Tefsîrü'l-menâr*, Kahire 1954.

Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf (ö. 756/1355), *ed-Dürrü'l-masûn fî ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, (thk. Ahmed Muhammed Harrât), Dimaşk 1986.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Esbâbu'n-nüzûl*, Beyrût ts.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr=el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, (thk. Abdurrahman Umeyra), Mansûre 1997.

Taberî, Ebû Cafer İbnCerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923), *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Riyâd 2003.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî (ö. 1158/1745), *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, (thk. Lütfi Abdülbedi, trc. Abdünnaîm Muhammed Hasaneyn), Kahire 1972.

Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *el-Câmiu'l-kebîr=Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Beşşâr Avvel Ma'ruf), 2. bs. Beyrut 1998.

Topaloğlu, Bekir, "Rab", *DİA*. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) İstanbul 2007.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 468/1076), *Esbâbu'n-nüzûl*, (thk. Mustafa Dîb el-Bugâ), Beyrût 1988.

William Muir, Sir, (ö. 1819-1905), *The Coran=its composition and teaching and the testimony it bears to the holy scriptures*, London 1878.

Wilson, R. D., The Use Of The Terms "Allah" And "Rab" In The Koran, *The Muslim World*, 1920, vol. X, is. II.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşaf an hakâiki gavamidi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Riyad 1998.